

УДК 82-1

ТОКМАНЬ Ганна – доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська область, 08400, Україна (Hanna_Tokman@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6213-2987>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.48.24>

Бібліографічний опис статті: Токмань, Г. (2021). Художньо-філософський діалог із Григорієм Сковородою у поезії Василя Сагайдака. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 48, 184–189. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.48.24>.

ХУДОЖНЬО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДІАЛОГ ІЗ ГРИГОРІЄМ СКОВОРОДОЮ У ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ САГАЙДАКА

Анотація. Стаття присвячена поезії Василя Сагайдака, збірка якого «Великодній дощ» (2003) містить вірші, пов'язані з творами Григорія Сковороди. Дослідник ставить мету визначити смисли, ейдетику та поетику одного з віршів цієї збірки, а саме верлібру «Перекинувши, наче вилами...». Стаття висвітлює інтертекстуальні явища та образи твору, також вона пояснює позицію автора в його діалозі зі Г. Сковородою та називає особливості форми твору. В. Сагайдак (1945-2006) – український поет кінця ХХ – початку ХХІ століття, у спадщині якого важливе місце посідає філософська лірика. У статті увага сфокусована на екзистенціальному мисленні поета, яке, зокрема, проявилось в проаналізованому вірші «Перекинувши, наче вилами...». Для вірша характерна інтертекстуальність, у тексті – цитати з листа Р. М. Рільке, прозового твору Г. Сковороди, вірша Є. Маланюка. Теорія вибору «або – або» С. К'єркегора прочитана як алюзія. У художньому хронотопі присутні митці і філософи різних століть, які ведуть діалог, репліками котрого є їхні тексти. В. Сагайдак процитував прозовий твір Г. Сковороди «Бесіда І-ша, названа Observatorium (Сіон)», зацікавився філософськими положеннями про три світи, акцентував значення Біблії для розуміння людиною світу та свого місця в ньому. Автор порівнює філософські позиції Р.-М. Рільке і Г. Сковороди, робить висновок про спільне й відмінне в образах Біблії (Сковорода) та ангела (Рільке). Цитата з вірша «Серпень» Євгена Маланюка також долучена до текстуального діалогу, тому що викликає алюзії як текстів Сковороди, так і текстів Рільке. Стаття містить аналіз тієї частини вірша «Перекинувши, наче вилами...», яка стосується символів. В. Сагайдак наводить Сковородинівське тлумачення символу й називає низку символів, які український філософ використовував. За законами бароко В. Сагайдак завершує свій текст кодою. Його кода є силабо-тонічний вірш, у центрі якого хліб як символ, що має значення мистецтва як духовної цінності. Домінантою діалогу, у якому беруть участь Г. Сковорода, С. К'єркегор, Р.-М. Рільке, Є. Маланюк і сам автор, є екзистенціальна думка.

Ключові слова: Василь Сагайдак, Григорій Сковорода, Райнер-Марія Рільке, філософська лірика, діалог, інтертекстуальність, екзистенціалізм.

ТОКМАН Ганна – Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Teaching Methods, Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlinskiy str., Pereiaslav, Kyiv region, 08400, Ukraine, (Hanna_Tokman@ukr.net)

ORCID: orcid.org/0000-0002-6213-2987

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.48.24>

To cite this article: Tokman, H. (2021). Khudozhno-filosofskyi dialoh iz Hryhoriem Skovorodoiu u poezii Vasyliia Sahaidaka [Artistic and philosophical dialogue with Grigory Skovoroda in the poetry of Vasyl Sagaydak]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 48, 184–189. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.48.24> [in Ukrainian].

ARTISTIC AND PHILOSOPHICAL DIALOGUE WITH GRIGORY SKOVORODA IN THE POETRY OF VASYL SAGAYDAK

Summary. *The article is devoted to the poetry of Vasyl Sagaidak, whose collection "Easter Rain" (2003) contains poems related to the works of Hryhoriy Skovoroda. The researcher aims to determine the meanings, eidetics and poetics of one of the poems in this collection, namely the verlibra "Throwing like by a pitchfork". The article covers the intertextual phenomena and images of the work, it also explains the position of the author in his dialogue with G. Skovoroda and names the formal features of the work. V. Sagaidak (1945-2006) is a Ukrainian poet of the late XX-early XXI century, in whose legacy an important place is occupied by philosophical poetry. The article focuses on the existential thinking of the poet, it is manifested in particular in the analyzed poem "Throwing like by a pitchfork" The poem is characterized by intertextuality, the text contains quotations from a letter by R.-M. Rilke, a prose work by G. Skovoroda, a poem by E. Malaniuk. Kierkegaard's theory of "either-or" choice is read as an allusion. In the artistic chronotope there are poets and philosophers of different centuries who have a dialogue, replicas of which are their texts. V. Sagaidak quoted G. Skovoroda's prose work "Conversation I, called Observatorium (Zion)", the poet was interested in philosophical statements about the three worlds, emphasized the importance of the Bible for human understanding of the world and its place in it. The author compares the philosophical positions of R.-M. Rilke and G. Skovoroda, concludes about the common and different in the images of the Bible (Skovoroda) and the angel (Rilke). A quote from Yevhen Malanyuk's poem "August" also joins the textual dialogue, as it alludes to both Skovoroda's and Rilke's texts. The article also contains an analysis of the part of the poem "Throwing like by a pitchfork", which deals with symbols. V. Sagaidak gives Skovoroda's interpretation of the symbol and names a number of symbols that the Ukrainian philosopher used. According to Baroque laws, V. Sagaidak completes his text with a code. His code is a syllabic-tonic verse, at the center of which is bread as a symbol of the meaning of art as a spiritual value. The dominant dialogue, in which G. Skovoroda, S. Kierkegaard, R.-M. Rilke, E. Malanyuk and the author himself, is an existential thought.*

Key words: *Vasyl Sagaidak, Hryhoriy Skovoroda, Rainer-Maria Rilke, philosophical lyrics, dialogue, intertextuality, existentialism.*

Постановка проблеми. Філософські сенси й поетикальні риси української поетичної Сквородіани – актуальна проблема сучасного літературознавства. Творчість українського мандрівного філософа настільки сильно вплинула на подальший розвиток національної культури, що все нові й нові митці вступають у діалог з його текстами, осмислюють особистість та стиль життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалість осягнення спадщини Григорія Сквороди як у наукових працях, так і в художніх текстах пояснюється їхньою мудрістю, екзистенційною важливістю для особистості, оригінальністю, можливістю прочитання в різноманітних контекстах. Назар Федорак у монографії «Вінець і вирій українського

бароко. Сім наближень до Григорія Сквороди» пише: «Унікальність Григорія Сквороди для дослідника його життя і творчості полягає ще й у тому, що ця особа змушує раз у раз повертатися до вже, здавалося б, з'ясованого і щоразу переконуєшся, що прозорість і (нібито!) легкість для аналізу його побудов (вербальних та моральних) приховує все ще недосяжну глибину» (Федорак, 2020, с. 36). Художні твори, у яких митці вступають у діалог з Григорієм Сквородою, є об'єктом дослідження для літературознавців. Серед останніх назовемо праці: Людмили Тарнашинської «“Сто дзеркал спрямовано на мене”: сквородинівська семантика дзеркала в поезії Василя Стуса» (Тарнашинська, 2021); Петра Білоуса «Спроба похитнути канон (новий роман про

Григорія Сковороду)» (Білоус, 2021). Л. Тарнашинська провела «розкодування» мотиву дзеркала в поезії В. Стуса, використавши філософські постулати Сковороди. П. Білоус поряд з визначенням постмодерністичних рис і констатацією відсутності спирання на тексти Г. Сковороди в романі Володимира Єшкілева «Усі кути трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди» узагальнено подав своє розуміння місця мандрівного філософа в художній свідомості нації, мудро зазначивши: «Але в цьому разі поняття “вплив” слід трактувати як “присутність у художній свідомості”, тоді й виявиться, що Сковорода зі своїми ідеями та літературною творчістю неодноразово зринав то в одному, то в іншому творі й служив своєрідним катализатором світоглядних та художніх пошуків українських письменників» (Білоус, 2021, с. 41). Вірші Василя Сагайдака (1945–2006), присвячені Г. Сковороді, ще не були об’єктом літературознавчого дослідження. Творчість цього талановитого поета, зокрема його філософська лірика, потребують уважного текстуального прочитання.

Визначення мети та основних завдань дослідження. Об’єктом нашого дослідження є текст осяжного верлібру «Перекинувши, неначе вилами...» Василя Сагайдака, уміщеного автором до збірки «Великодній дощ» (2003). **Мета** розвідки – визначити смисли, ейдетику та поетику тексту. Завдання: виявити інтертекстуальні явища; схарактеризувати образи твору; зрозуміти позицію автора у його діалозі зі Г. Сковородою; назвати особливості форми твору.

Виклад матеріалу. Особистість та індивідуальний стиль Василя Сагайдака характеризували Дмитро Герасимчук, Любов Ісаєнко, Тарас Федюк та інші. Ігор Римарук як редактор видавництва «Сучасність» увів до проекту «Ковчег» і Сагайдакову книжку «Повторення літа», вважаючи поета одним з найцікавіших межі тисячоліть. Відзначимо, що митець вів оригінальний, інтелектуально-художній діалог із Григорієм Сковородою, залучаючи до бесіди в тексті своїх віршів інших філософів і митців.

З багатьох поетичних книжок поета зупинимося на збірці «Великодній дощ», у якій читаємо твори, прямо пов’язані зі Сковородою (цикл «3 листів до Михайла Ковалин-

ського»), і поетичні тексти, у яких образ українського філософа присутній поруч з іншими, чимось спорідненими образами. До останніх належить поезія «Перекинувши, неначе вилами...». Твір відразу зацікавлює незвичайною, майже прозовою формою мовлення і лексикою – власними назвами, які переносять читача у широкі простори Європи початку ХХ століття.

*Перекинувши, неначе вилами, все сіно
вартощів Європи,*

Рільке інтуїтивно відчув свою спорідненість із світом Сьорена Кйоркегора.

*Забуває Іспанію, Францію, Україну,
Чехію,*

Стрімголов стрибає у філософію данського одинака (Сагайдак, 2003, с. 63).

У пам’яті тексту (термін Ю. Лотмана) – знання про Райнер-Марію Рільке, історію його життя та поезію, філософські погляди. Поет нагадує читачеві про подорож австрійського поета до Данії 1904 року, його захоплення скандинавською культурою, прозою Єнса Петера Якобсена, відкриття філософії предтечі європейського екзистенціалізму Сьорена К’еркегора. Відзначимо потужну метафорику вже в першому рядку верлібру. Ця енергія мислення пронизує весь текст, стосується як його героїв, так і думки самого суб’єкта філософської лірики.

Вплив поглядів С. К’еркегора відчутний у творчості Р.-М. Рільке, яку вчені долучають до явища художнього екзистенціалізму. Обізнаний читач має пригадати «Дуїнянські елегії» Р.-М. Рільке і працю «Гармонійний розвиток естетичних і етичних начал в людській особистості» С. К’еркегора. В. Сагайдак у тексті свого вірша цитує лист поета до польського перекладача В. Гулевича, у якому стисло викладено головну філософську ідею «Елегій». «“Ми повинні прагнути до вищої свідомості нашого / буття, яка у себе вдома в обох нерозмежованих / між собою сферах буття і живиться / із невичерпних джерел обох...”» (Сагайдак, 2003, с. 63). Давши ці кілька рядків з поетового листа, автор висловлює припущення про подібність екзистенціальної думки Рільке до філософської позиції Сковороди. І продовжує цитувати лист митця-австрійця до перекладача-поляка.

Маємо три світи Рільке і Сквороди.

*«Видиме і невидиме, які становлять
один величезний
простір, в ньому й перебувають істоти,
що стоять над нами, – “ангели”»*

(Сагайдак, 2003, с. 63).

Згадка про ангелів відсилає нас до поезії Рільке, бо образ ангелів – осердя його «Дуїнянських елегій». Пригадаймо, як у «Першій елегії» поет стирає межу між живими і мертвими, виражаючи ставлення до них ангелів.

*<...> Роблять живі помилку,
смерть од життя відрізняючи надто*

сильно.

Кажуть, що ангели часто самі не знають,

чи до живих, чи до мертвих приходять.

Несе

*вічності дужий потік обидва терени
всі покоління і глушить їх там і отут*
(Рільке, 1998, с. 56).

Відтак, змалювавши світ поезії Рільке, В. Сагайдак залучає у художній простір свого верлібру світ Сквороди, уражений їхньою подібністю.

Се – в Рільке.

У Сквороди натомість янголів – Біблія.

«Знай себе. Тим-то і не розуміємо Біблії,

Що не знаємо себе. Вона ж бо є вселенською

*Лампадою, вогняною ферибейською
тверджею для*

Мореплавного життя нашого»

(Сагайдак, 2003, с. 63).

Процитоване джерело – це прозовий філософський твір українського мислителя «Бесіда 1-ша, названа Observatorium (Сіон)». В. Сагайдак спонукає читача побачити у творчості філософів і митців, по-перше, складність, сенсову прихованість, символічність усього даного для людського сприймання у світі; по-друге, індивідуальний характер тлумачення світу, унікальність кожного вибору, кожного віднаходження порозуміння зі світом. Сквородинівська Біблія, «або – або» К'єркегора, ангели Рільке стали предметами художнього світу вірша В. Сагайдака. Потвердімо певну суголосність трьох героїв Сагайдакового вірша, для контексту навівши, приміром, ще одну цитату з «Бесіди 1-шої...» Г. Сквороди, де український філософ мис-

лить цілком по-екзистенціалістському: *«Яка користь з цікавістю оглядати й оцінювати шлях сторонніх подорожніх, а оминати, не помітивши, ту стежку, яка веде нас? Звідси помилки, провини, спотикання й падіння»* (Скворода, 1995, с. 191). Увагу людини до свого існування, осмислений екзистенційний вибір, прагнення розшифрувати побачений світ, вийти за межі життя і смерті у його розумінні актуалізовано у вірші В. Сагайдака.

Після Г. Сквороди В. Сагайдак уводить у художній світ свого твору ще одну постать – Євгена Маланюка, цитує його вірш «Серпень», який навдивовижу близький і до філософії екзистенціалізму (*«самота – є завжди висота»*), і до Р.-М. Рільке (*«Смирися, духу гордий і невдячний –/ Збунтованого ангела насліддя!»*), і до мудрості Г. Сквороди (*«Все пізнавав, але невідоме./ І все стримів, але незрячим серцем»*) (Сагайдак, 2003, с. 63).

Вірш «Перекинувши, неначе вилами...» продовжується своєрідною поетичною компаративістикою: В. Сагайдак зіставляє образи у творах митців, знаходячи як спільне, так і відмінне. Спостерігаємо за художньо-філософськими зіставленнями образу ангела в елегіях Рільке з образом Біблії у творчості Сквороди; символів староіранської релігії з символами у філософських трактатах українського мислителя (названо й прокоментовано такі символи, як *«коло, перстень, гривня (монета), вінок»*, *«сонце»*, *«всевидяче вічне око»*, *«Змій, що тримає у роті свого хвоста»*). Автор побіжно згадує Михайла Булгакова і його роман «Майстер і Маргарита», спостерігши вплив філософії Г. Сквороди.

З поетичним розмислом над символами пов'язано ще одне цитування Г. Сквороди – теж із «Бесіди 1-ої, названої Observatorium (Сіон)». В. Сагайдак пише: *«Ось що міркує про саму символіку Скворода: / “розуміти ж означає над видимою річчю / Побачити розумом щось невидиме, обітоване / У видимім...”»* (Сагайдак, 2003, с. 64) Актуалізуючи спосіб символічного та індивідуального розуміння світу й себе в ньому, поет межі тисячоліть сам долучається до художньо окресленої ним традиції. Текст верлібру автор завершує ключем (кодою), яка є також символічною, бароковою за формою. Поет пропонує свій *«ключ розуміння для Сквороди і самого Сквороди.»*

Ключ, підхожий до його сучасного./ Ключ, інтуїтивно підібраний до майбутнього».

*Художник намалює
хлібину на столі
і хлібом нагодує
усіх людей землі
хоча в житті безбожному
було
і досі є
що саме для художника
окрайця не стає* (Сагайдак, 2003, с. 64).

Глибока філософська думка про вагомість невидимого, зокрема про значення творів мистецтва для розвитку людства й життя однієї людини, поєднується з іронічною згадкою про бідність, недолю, безталання самих митців, непоцінованості їх сучасниками.

Форма твору так само цікава, як і зміст. Вільний вірш – верлібр – наближається до поезії в прозі, відчутний вплив версифікаційних пошуків Р.- М. Рільке. У майже прозове мовлення мистецьки введено віршові фрагменти з білого, написаного ямбом вірша «Серпень» Є. Маланюка. І врешті, у кінці автор створює свій силабо-тонічний вірш (також ямб), де вперше з'являється рима (перехресне римування). Він наче грається зі стилями, роблячи колаж з їх різноманіття – і в цьому оригінальність поета як стиліста. Вірш «Перекинувши, неначе вилами...» є зразком філософської лірики екзистенціального спрямування, його версифікаційна форма ускладнена (верлібр, ритмізована проза, силабо-тонічний білий і

римований вірші); щодо домінантного літературного напрямку – це пізній модернізм, конкретніше – необароко.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у вірші В. Сагайдака «Перекинувши, неначе вилами...» спостерігаємо діалог з філософською думкою Г. Сковороди, що є складником розмови поета з митцями й філософами екзистенціального спрямування. В. Сагайдак не тільки вступає в діалог зі Сковородою, а й влаштовує діалоги його текстів з текстами інших авторів – об'єднувальною є екзистенціальна думка. Цей вірш потребує вдумливого індивідуального сприймання, читацької ерудиції, інтерпретації складних, багатозначних поетичних висловлень, залучення контекстів. Твір В. Сагайдака «Перекинувши, неначе вилами...» належить до української філософської лірики, входить до масиву європейської екзистенціальної культури.

Об'єктом дослідження може стати й цикл «Листи до Михайла Ковалинського» В. Сагайдака. Художня рецепція листів Сковороди зацікавить дослідника як змістом епістол, так і їх поетичним осмисленням.

Подяка тим, хто надавав допомогу під час дослідження. Висловлюю подяку директорів Центру Сковородинознавства Університету Григорія Сковороди у Переяславі професорові Миколі Корпанюку за надану можливість познайомитися з творами Василя Сагайдака та науковою літературою зі сквородинознавства.

ЛІТЕРАТУРА

- Білоус П.** Спроба похитнути канон (новий роман про Григорія Сковороду). *Переяславські сквородинівські студії*. Випуск 7. 2021. С. 40–44.
- Рільке Р. М.** *Двадцять австрійських поетів ХХ сторіччя*: пер. з нім. Київ : Юніверс, 1998. С. 37–64.
- Сагайдак В.** Великодній дощ. Одеса : Астропринт, 2003. 100 с.
- Сковорода Г.** Бесіда 1-ша, названа Observatorium (Сіон): пер. М. Кашуба. *Григорій Сковорода. Пізнай в собі людину*. Львів : Світ, 1995. С. 183–195.
- Тарнашинська Л.** “Сто дзеркал спрямовано на мене”: сквородинівська семантика дзеркала в поезії Василя Стуса. *Переяславські сквородинівські студії*. Випуск 7. 2021. С. 158–170.
- Федорак Н.** «Вінець і вирій українського бароко. Сім наближень до Григорія Сковороди». Харків : Акта, 2020. 176 с.

REFERENCES

- Bilous, P.** (2021). Sproba pokhytnuty kanon (novyj roman pro Ghryghorija Skovorodu) [An attempt to shake the canon (a new novel about Gregory Skovoroda)]. In *Perejaslavsjski skovorodynivjski studiji – Perejaslav Frying Pan Studies* (Issue 7), (pp. 40–44). Perejaslav [in Ukrainian].
- Rilke, R.M.** (1998). [Rilke R. M]. In *Dvadcatj avstrijsjkykh poetiv XX storichchja – Twenty Austrian poets of the twentieth century* (pp. 37–64). Kyiv : Junivers [in Ukrainian].
- Saghajdak, V.** (2003). Velykodnij doshh [Easter rain]. Odesa : Astroprynt [in Ukrainian].

- Skovoroda, Gh.** (1995) Besida 1-sha, nazvana Observatorium (Sion) [Conversation 1, called Observatorium (Zion)]. In *Ghryghorij Skovoroda. Piznaj v sobi ljudynu – Get to know the person in you* (pp. 183–195). Ljviv : Svit [in Ukrainian].
- Tarnashynsjka, L.** (2021.) “Sto dzerkal sprjamovano na mene”: skovorodynivsjka semantyka dzerkala v poeziji Vasylja Stusa [«One hundred mirrors are aimed at me»: Skovoroda’s semantics of the mirror in the poetry of Vasyl Stus]. In *Perejaslavsjski skovorodynivsjki studiji – Perejaslav Frying Pan Studies* (Issue 7), (pp. 158–170). Perejaslav [in Ukrainian].
- Fedorak, N.** (2020). *Vinecj i vyrij ukrajinsjkogho baroko. Sim nablyzhenj do Ghryghorija Skovorody [Wreath and vortex of the Ukrainian Baroque. Seven Approaches to Hryhorij Skovoroda]*. Kharkiv : Akta [in Ukrainian].